

KÜLTÜREL BELLEK, GELENEK VE HALK BİLİMİ MÜZELERİ

Cultural Memory, Tradition and Folklore Museums

Dr. Sema DEMİR*

ÖZ

Bellek, gelenek ve müze ilişkisinin halk bilimi müzeciliği *ekseninde değerlendirildiği bu çalışmada öncelikle gelenek ve belleğin sınırları çizilmiş ve karşılıklı ilişkileri gözden geçirilmiştir*. Bellek ve geleneğin kimi zaman birbirinin yerine kullanılıyor olması ve ortaya çıkan anlamsal bozukluklar bu iki kavramın sınırlarını belirlemeyi zorunlu kılmıştır. Bunun yanı sıra kültürel bellek ve geleneğin müze ile ilişkisi de bu iki kavram hakkında derinlemesine okumayı gerektirmiştir. Modern ve modern sonrası toplumların en önemli sürdürülebilirlik kurumlarından biri olarak müzelerin ve bu çalışma bağlamında halk bilimi müzelerinin doğuşuna olanak veren “geleneğin” bu müzelerin sergilerinde ve koleksiyonlarında kendine yer bulamaması bu çalışmanın kalbinde yer almaktadır. Halk bilimi (folklor) ürünlerinin halk bilimi müze koleksiyonlarını oluşturması kadar doğal bir durum olmasa da bu müzeler folklor ürünlerinin tümünü sergileyemez. Çalışmada folklor ürünleri “yaşayan”, “ara zamanlı” ve “sabitleşmiş” olarak sınıflanmıştır. “Yaşayan” folklor ürünü gelenek ile eş anlamlı bir kullanıma sahipken, ara zamanlı folklor ürünü şimdiki zamanda geçmişin hayali olarak değerlendirilmiştir. Sabitleşmiş folklor ürünü ise mükâmilleşmiş ya da ölü karakteri ile ele alınmıştır. Sözü edilen folklor ürünlerinin müze sergi nesnesi ve/veya koleksiyonu olarak değerlendirildiğinde “yaşayan” folklor ürünlerinin müze koleksiyonlarının bir parçası olamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Bellek-Gelenek-Halk Bilimi Müzesi- Koleksiyon

ABSTRACT

In this paper evaluating the relation between memory and tradition on folklore museums axis, primarily the boundaries of memory and tradition have been determined and their mutual relation has been reviewed. Due to the fact that memory and tradition are misused as substitutes for each other and as this causes incomprehensibility, it has become necessary to determine the boundaries of these two concepts. In addition to this, the relation of cultural memory and tradition with the museum has rendered an in-depth understanding of these two concepts necessary. The fact that “tradition”, which enabled the birth of museums as the most important sustainability institutions of modern and post-modern societies and also the birth of folklore museums, in the context of this study, is not present in the exhibitions and collections of these museums constitutes the focus point of this article. No matter how natural it is for folklore products to constitute the collections of folklore museums, these museums are unable to exhibit all products of folklore. In this paper products of folklore are classified as “living”, “inter-timed” and “fixed”. While “Living” products of folklore are synonymous with tradition, inter-timed folklore products are considered as the dream of the past in the present. In addition to these, fixed folklore products are considered to be matured or dead. When the said products of folklore are considered to be artifacts and/or collections of museums, it has been observed that products of living “folklore” are not a part of museum collections.

Key Words

Museum- Tradition-Folklore Museum-Collection

Müze kavramının bugün algımızda uyandırdıklarının aslında uzun bir zaman boyunca insanlığın bellek (hafıza), hatırlama, hatıra, unutma ve bilinç kavramları çevresinde şekillenen

öykülerden taşıdığı ve süzüldüğü görülecektir. Bellek ve gelenek kavramlarının halk bilim müzeciliği bağlamında değerlendirileceği bu çalışmada halk bilim müzelerinde yeniden sunulacak

* Gazi Üniv. Edebiyat Fak. Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Görevlisi, demirs@gazi.edu.tr

olanın kültürel belleği mi geleneği mi temsil ettiği konusuna üzerinde durulacaktır.

Walter Grasskamp'ın "En eski müze hafızadır" deyişinden hareketle gelenek, bellek ve müze ilişkisini anlamlandırmak üzere öncelikle bu kavramlar üzerinde düşünmek gerekecektir. Bellek, kabaca anımsama yetisi anlamına gelse de belleğin derin anlamları ve bu anlamaların uç vermesi ile kazandığı yeni anlamlar söz konusudur. Örnekte Douwe Draasima, *Bellek Metaforları* adlı kitabında memoria sözcüğünün Latince'de iki anlama geldiğinden söz eder. Memoria, hem bellek hem hatıra anlamına gelmektedir. Yazara göre, İngilizce'deki "memorial" sözcüğü de eskiden iki anlamda kullanılmaktadır: Hatıra ve yazılı kayıt (47). Bu ikilik, insanın hatıraları ile bu hatıralardan bağımsız olarak bilgiyi kaydetmek için keşfedilmiş araçlar arasındaki bağlantıyı vurgular.

Bellek kavramı ile ilgili bir tasnife gidileceği zaman ilk akla gelen tasnif modeli kayıt aracının belirleyiciliği merkezinde yapılırdı. Bellek aktarımında birincil sözlü kültür evresinde kullanılan araç "söz"dür. Yazının icadı ve daha doğru bir söylemle yaygın kullanımını evresinde bellek kaydetme aracı "yazı" haline gelir. Jan Assmann da kültürel belleği, aktarma araçlarının belirleyiciliğinde sınıflandırır. O, belleği, ritüel bağdaşıklık (sözlü bellek), metinsel bağdaşıklık (yazılı bellek) olarak adlandırmıştır (*Kültürel Bellek* 89).

Hatırlanması gerekenleri belirleyen ortak aklın nasıl çalıştığını belirleyemsek de kaydedilenler, ezbere alınanlar, akılda tutulanlar yazı öncesinden elektronik kültür evresine

kadar çağın gereklerine göre başkalaşmıştır. Draasima'nın sözünü ettiği doğal bellek taşıyıcısı olarak algılanan beyin ile aynı işi gören "dış bellek"ler mevcuttur. Ancak, dış bellekler kullanırlığı ekseninde doğal bellekle kol koladır. Yazı dilinin ilk dış bellek olarak algılanmasından kaynaklanan sözlü kültür döneminde insanlığın sadece doğal belleğini kullanarak kendisine gerekli olan bilgileri kaydettiği varsayımı yaygındır. Bununla birlikte yazı öncesinde de insan dış bellek unsurlarına bilgiyi, anıyı kısaca hatırlamak istediklerini bağlamayı bilmiştir. Örnekte, mitolojik dönem, ki burada birincil sözlü kültür dönemi yerine kullanılmaktadır, penceresinden baktığımızda, mekânlara, yerlere isim vermenin perilerin doğal özelliklerden biri olduğu görülür. Nicole Belmont Musalar'ın da diğer periler gibi buldukları mekâna ad verdiklerini anlatır (Aktaran Bonnefoy, 2000: 914).

Modern dönemin hatırlamayı somutlaştıran sureti müzelerdir. Müzeler de tıpkı sözün egemen olduğu dönem aklının karakteristiği gibi belleğin mekâna raptedildiği taşlardan, mağaralardan farklı değildir. Bir efsaneyi taşıyan taş, mağara, mezar taşı gibi müzeler de belleği saklayan yerler olma hüviyetine kavuşmuştur. Mekânın bilgi tutucu, deneyim saklayıcı yeteneğini fark eden insanoğlu mitolojik devirlerden beri aynı yöntem ile unutmaya meydan okumuştur. Assmann'ın ifade ettiği gibi aslında hatırlama hiçbir zaman kendiliğinden değildir (*Kültürel Bellek* 44). Hatırlamayı çağıran, tetikleyen teknolojiler bulma yeteneğine sahip olan insan unutmayı hastalık haline getirmekten yani bellek yitiminden kaçınmıştır. Eldeki veriler, insanlık tarihi boyunca

türlü hatırlama teknolojisi kullanıldığını göstermektedir. Hatırlama ereğine yönelik uygulamaların en etkin olanlarından birinin ise, mekân-bilgi ilişkisinin keşfi olduğu söylenebilir.

Bellek kişisel, toplumsal ya da kültürel de olsa, dış belleğin desteğiyle varlığını sürdürür. Bilginin mekân ile kurduğu ilişki özelinde ölümsüzleşmesi bellek içeriğinin olduğu gibi korunduğu anlamına gelmez. Bellek, Assmann'ın da ifade ettiği gibi yeniden yeniden kurulur. Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı eserinde, belleğin geçmişte yaşanmış olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ibaret olmadığını anlatır. Yazara göre bellek geçmişten çok içinde bulunan anın dinamikleri tarafından belirlenen ve değişken bir süreçtir. Bellek şimdiki anın ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden şekillenir (25-31). Bellek içeriği, ilerleyen zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli yeniden örgütlenir. Yeni olan da sadece yeniden kurulan geçmiş biçiminde ortaya çıkar. Toplum, yeni fikirleri alıp geçmişin yerine koymaz. Sadece geçmiş o zamana kadar etkili olmuş başka gruplardan farklı biçimde devralır.

Müzeler de modern çağın geçmişi devraldığı kurumlardan biri olarak bir bellek mekânıdır ve günümüzde çoğu kez kültürel bellek yerine de kullanıldığı hissedilen geleneğin bellek, gelenek, müze arasındaki konumu incelenmeye değerdir. Belleğin geçmişi şimdide yaşatma gücü ve yetisi kültürel bellek ya da sözel bellek tartışmaları bağlamında ele alındığında gelenek ve sürdürülebilirlik kavramlarını çağrıştırmaya niteliktedir.

Belleğin çift taraflı iş görme gücü, bellek içeriklerini korumak ve gelecek kuşaklara aktarma potansiyeli oluş-

turmak ekseninde belirginleşir. Yani bellek ona dokunulmazsa sadece kaydedendir. Onunla ilişkiye geçildiğinde ise barındırdığı bilgi potansiyelini aktarma araçlarına devredebilir. Aslında kültürel bellek ve gelenek kavramlarının birbirlerine sınır teşkil etmeleri “dokunma” çizgisinde silinir. Geleneğin içinde taşıdığı süreklilik insanın ona dokunuyor olması, kendiliğinden bir ilişki geliştirmesi anlamına gelir. Örneğin Assmann, ritüel bağdaşıklıkta metinsel bağdaşıklığa geçişte toplumların kaydettikleri metinleri kullanmadıkları zaman onların anlamı korumak için bir kap olmaktan çok onun için bir mezara dönüştüğünü savunur (*Kültürel Bellek* 93). Pierre Nora da bellek ve tarih ilişkisini sorguladığı çalışmasında Assmann'ın kaydedilen metinlerin kullanılması ve kullanılmaması bağlamında yorumladığı bellek tartışmasında Assmann ile benzer bir bakış açısına sahiptir¹. Nora, bu ayrım için hafıza ortamları ve hafıza mekanları terimlerini seçer. Ona göre, hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekanları vardır (*Hafıza Mekanları* 17). Nora'nın hafıza ortamları dediği şey aslında ritüellere ve inançlara dayalı doğal icra bağlamlarıdır. Doğal icra bağlamları ortadan kalkınca ritüellere ve inançlara yer kalmaz. Nora, bugün hâlâ hafızamızda yaşıyor olsak hafıza mekânlarına ihtiyaç duymayacağımızdan söz eder (*Hafıza Mekânları* 19). Nora'nın hafıza mekânı olarak söz ettiği sürdürülebilirlik kurumları içinde müzeler de yer alır. Müzelerin bellek mekânları olarak kabul edilmesi, müzenin bellek ve gelenek ile ilişkisini anlamaya başlamak üzere oldukça önemlidir.

Assmann'ın “ritüel bağdaşıklık”-“metinsel bağdaşıklık” ve Nora'nın

“hafıza ortamları” - “hafıza mekânları” olarak değerlendirdiği kavramların temelinde halk bilimsel bakış açısıyla bellek ve gelenek kavramları yatmaktadır. Birincil sözlü kültür ortamında bellek ve geleneğin birbirinden ayırt edilmesi zordur. Sözü edilen bu dönemde bellek ve gelenek ikiz kardeşler gibidir. Yani, birincil sözlü kültür ortamında bellek ve geleneğin ilişkisi yoğundur. Doğal bellek sözlü kültür döneminde insanlara bilgiyi sunar. Bilgi, yani bellek sürekli ve hiçbir zorlamaya uğramadan kullanılır. Kendiliğinden, doğal akan bilgi ve onun kullanımı geleneği doğurur. Var olan bilginin yaygın olarak kullanımı, bilginin iş görmesine paralel olarak gelenekselleşir.

Gelenek ve bellek arasındaki en belirgin fark kendiliğindenlik bağlamında belirir. Zira bellek bir dizi çaba gerektirir. Bellek, ortaya çıkarılması, canlı tutulması ve geleceğe aktarılması bir plan dahilinde gerçekleşen bir olgudur. Gelenek dünden bugüne kalan doğal bir haldir ve bu nedenle, Edward Shils, geleneğin ancak onu yaşamayı tercih eden bir halkla mümkün olduğunu savlar (*Gelenek* 113). Ne var ki, belleği dönemsel farklarla halk değil, halkın üzerinde yaptırım ve yönlendirme gücü olan otorite kurumları, aydın kesim, bilimsel çevre ve sermaye grubu korur ve kullanır. Ve yine aynı nedenle bellek, sürdürülebilirlik kurumlarının ilgi nesnesidir. Assmann’a göre, bellek geçmiş ile gelecek arasında kopukluğu olan sıcak toplumların yarattığı ya da sıcak toplumlar için geçerli bir mefhumdur. Soğuk toplumlarda geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir ayrışma ve uzaklaşma söz konusu değildir. Onlar tek bir zamanda yaşarlar. Geçmiş her an tekerrür eder. Assmann, kendi kendine “Neden in-

sanlar unutmaya bu kadar meyilli olduğu halde unutmuyor?” sorusuna yanıt arar (*Kültürel Bellek* 69). Bu sorunun yanıtını ise Lévi Strauss’un sıcak ve soğuk toplumlar ayırımında bulur. Lévi Strauss’a göre soğuk toplumlar, toplumsal dengelerini etkileyebilecek etkenleri otomatik olarak etkisizleştirirler (Aktaran Assmann, 2001: 71). Lévi Strauss’un soğuk toplumlarında bellek ve gelenek arasında bir ayırım görmek zordur. Çünkü bu ikili arasına giren zaman, bir şekilde bertaraf edilir. Üstesinden gelinen zaman, bellek ve gelenek kardeşliğini etkileyemez.

Bellek aslında sözlük² anlamından da anlaşılacağı gibi müzesel olsa da olmasa da gelenekten kopma ile ilgilidir. Kültürel bellek ancak o zaman kendini var eder. Düzenli ve sürekli olma ise gelenekle ilgilidir. Gelenekler geçmişten gelse de şimdiye ait olsa da bir devrimin parçasıdır. Bellek daha çok geçmiş ile ilişkilidir ve bu anlamda kültürel bellek unutulmuş ve kullanımı tedavülden kalkmış gelenekler bütünüdür.

Assmann, bellek sanatı ile hatırlama kültürünü birbirinden ayırırken, belleğin öğrenmeye zemin hazırladığını, hatırlamanın insanı geçmişe ilgi duymaya ve onunla ilişki halinde olmaya davet ettiğine dikkat çeker. Çünkü geçmiş, ancak kendisi ile ilişki kurulduğunda ortaya çıkmaktadır. Yani geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur. Geçmişin hatırlanması için gerekli koşullar yerine gelmiş olmalıdır. Bunlardan biri, geçmişin tamamen yok olmaması koşuludur. Diğer taraftan geçmiş ile bugün arasında karakteristik farklılıklar olması da gerekmektedir (*Kültürel Bellek* 2001). İşte gelenekle bellek ilişkisinin gelenek ve hatırlama ilişkisine dönüştüğü

bu noktada gelenek ile belleğin yolları ayrılır. Aralarından su sızmayan durum ortadan kalkar. Bellek bir üst kavram olarak düşünüldüğünde unutmama ve hatırlama gelgitlerindeki mesafenin açılması geleneğin değişime ve dönüşüme uğradığının, başka bir kültür dairesine girildiğinin habercisidir. Tercih edilen yeni kültür değerleri benimsenirken eskilerin kullanımı ile ilgili bir seyrekleşme görülür. Kültür geçmiş, şimdi ve geleceğin birleşimidir. Bellek bu minvalde unutulana ve hatırlanması gerekene yakın durur. Gelenek ise kabuk değiştirmiş, başkalaşmıştır. Geçmişin gelenekleri şimdi belleğimizde yaşayabilir, yaşatılabilir ya da tamamen unutulabilir. Gelenek zamanenin kontrolündedir. İpler zamanın elinde gerilir, gevşetilir. Zaman insanları kontrollü ya da kontrolsüz bir biçimde geçmişten beslenen gelenekleri sürdürmeyi seçebileceği gibi geçmişle ilişkilendirilen ama aslında tarihin hiç yazmadığı gelenekleri sürdürdüklerini de iddia edebilirler. Yaşanılan anın gerektirdiği yeni gelenekler için adım atabilirler. Yani geleceğin geleneklerini yaratabilir. Bu bağlamda geleneğin geçmişle kurduğu sıkı bağ kadar şimdi ve gelecekle de sıkı ilişkisi söz konusudur. Örneğin, 19. yüzyılda modern manada oluşan müze kurumu, etrafında kocaman bir geleneğin oluşmasına vesile olmuştur. Müze folkloru olarak adlandırdığımız bu gelenek, bellek üzerinden iş görür. Ama müze ile ziyaretçi arasında yeni yeni biçimlenen ilişkiler müze folklorunu doğurur. Bu modern çağın bir geleneğidir. Müzeye giriş, müzede bulunuş ritüelistik bir hava içinde gerçekleşmektedir.

20. yüzyıl toplumunun içeriği söze dayalı olan belleğin bilgisini geçmişte

hiç görülmedik bir biçimde devraldığına tanık oluruz. Geçmişten devralınan sözel yaratıları, edimleri içeren belleğe ait olan tüm veriler modernizm kurumlarından biri olduğuna şüphe duyulmayan müzeye aktarılır. Müze aracılığıyla devralınan bellek içeriği bu kez müze mekânında bir kez daha üretilecek ve tüketilecektir.

Assmann, kültürel bellek ile gelenek kavramlarının aslında birbirlerinin yerine kullanılabilir nitelikte olduklarına değinir. Ancak gelenek kavramının geçmişten kopuşu gizlemesi ve sürekliliği öne çıkarıyor olması, Assmann'a göre geleneği kültürel bellekten farklı kılar. Kültürel belleğin aklımızda tutmamız gereken önemli özelliklerinden biri geçmişten kopuşu ayan beyan göstermesidir. Gelenek doğallığı, sürekliliği, akışı çağrıştırdığı için bir ırmak gibidir. Kültürel bellek ise, bu anlamda yapay göllere benzetilebilir. Draasima, belgelerin, ilk zamanlardan beri yani balmumu tabletlerden bu yana insanın hatırlayışı ve unutuşunun yapaylığına (prostatik) değinir (*Bellek Metaforları Zihin ...47*). Kültürel bellek kurumlarından biri olarak müzeler geçmişten kopuşu gözler önüne seren iyi bir örnektir. Dilimize yerleşmiş "müzelik" deyimini de artık kullanılmayan anlamına yaptığı gönderme ile kültürel belleğin mevcut ama gündelik yaşam içinde işlevselliğini ve geçerliliğini kaybetmiş oluşuna yaptığı çağrışım önemlidir. Tüm verilen örneklerin bize gösterdiği, geleneğin günlük yaşam içinde uğradığı işlev kaybı ile kültürel belleğe dönüştüğüdür. Bir zamanlar toplumsal katmanları ne olursa olsun hayatın içinde olan bir kültür unsuru buradaki anlamı ile gelenek gün gelmiş işlerliğini, işlevselliğini yitir-

miştir. Bir zamanlar dokunan halı ve çevresinde oluşan kültürel öğeler maki-neleşme ile ortadan kalkmıştır. Halı dokuyan insanlar işlerini değiştirmiş, dokuma tezgâhları boşa kalmıştır. Halı dokuma çevresinde gelişmiş olan gelenek ise tedricen yaşamdan elini eteğini çekmiştir. İşlevsel anlamda değer kaybetse de kültürel üretim ve yaratım olarak taşıdığı bilgi kültürel bellekte saklanmaya devam edebilir. Kendisini yaratan ve kendisine sahip olan toplum, bu bilgiyi doğal bellekte insan ömrü kadar muhafaza yolunu seçebileceği gibi dış ya da yapay bellek araçlarını kullanarak kaydetmeyi de seçebilir. Bununla birlikte geleneğin işlevselliğini yitirip kültürel belleğe dönüşmesi aslında onun yeni bir işlev kazanmasına mâni değildir. Tarihin her döneminde kültürel bellek, ataların varlıklarını, düşüncelerini, yaratılarını toplayan bir çekim alanı, bir merkez olageldiği için aslında ülküsel bir arzunun da somut bir göstergesi olmuştur.

Maurice Halbwash da Assmann'ın iletişimsel bellek olarak adlandırdığı gelenek ile kültürel belleği bilginin dondurulması özelinde birbirinden tamamen ayırır. Kendisi kültürel belleğin donmuş gelenekler olduğunu imâ eder. Bu donma ile önceden iyi bilinen hikâyeler, olaylar, törenler doğal anlaşılabilirliklerini kaybederler. Artık gelenekler açıklanmaya muhtaç hâle gelmiştir, çünkü doğallıklarını yitirmişlerdir. Assmann, iletişimsel hatırlamanın bu minvalde organize edilmiş hatırlama çabasına dönüştüğünü şöyle anlatır:

Güncel olmayan, yaşanan zaman hitap etmeyen, aksine onunla bir gerilim içinde olan metinlerin açıklanmasını ruhban sınıfı üstlenir. Ola-

sı yorumların çerçevesi bir dogma ile çizilmeli ve güvence altına alınmalıdır. Bu dogma aynı zamanda anıları hâkim ideolojiye dönüştürür. Aynen, yaşayanların toplumsal belleği zayıfladığı zaman tarihçinin ortaya çıkması gibi, dini metinlerin yorumlayıcısı da, metnin canlı anlamı ortadan kalktığı zaman sahneye çıkar. Halbwash, bu gelişmeyi, “dini metinlerdeki biçimler ve formüllerin anlamı kısmen unutulduğu için açıklanmaları gerekir biçiminde yorumlar. Franz Overbeck'in yorumu ise, çok daha keskindir “ardıllar onları anlatmaktan vazgeçtiler ve onların tefsir hakkını kendilerine tanıdılar.” (Assmann, 2001: 68).

Gelenek ve kültürel belleğin farkını vurgulayan bu alıntı, müzelerin kültürel belleğe yakınlığını pekiştirir. Bir zamanlar gelenek çerçevesinde yer alan yaşam biçimlerini koruyan kurumlar olarak müzelerin bellek mekânı, bellek merkezi, anı tutucu olarak adlandırmaları bu bağlamda yerindedir. Müzelerin dış dünyanın gerçekliğinden yalıtılmış hâli ile müzenin içindeki gelenekselin gerçek dünya ve gündelik yaşam doğallığından kopukluğu ile örtüşür.

Geleneğin bir süre sonra kültürel belleğe dönüşmesi, geleneğin yaşamdan kopması anlamına gelse de olması gereken ölçüde bu sürecin çok doğal olduğuna şüphe yoktur. Çünkü geleneğin yaşamdan kopması özünde bir unutmayı ve değişimi barındırır. Nasıl ki insan hafızası için dozunda unutma bir sağlık belirtisi iken unutma aşırı derecelere ulaştığında bellek yitimi (amnezi) hastalığından söz ediliyorsa, aşırı anımsama (hipermnezi) da bir hastalık belirtisidir. Bu yüzden unutmanın toplumsal düzeyde önemi yadsınamaz. Unutulacak olan ve/veya ha-

tırlanması gerekenlerin neler olduğu ve bunların seçkisinin nasıl yapıldığı ya da yapılacağı ise bugün müze kurumunun, küratörlerin ve koleksiyonun kontrolündedir.

Buraya kadar bellek ve gelenek arasındaki ayrıma değinilse ve müzelerin bellek mekânı olduğuna vurgu yapılsa da hak bilimi müzelerinin kültürel bellek ya da gelenek ile ilişkisi üzerinde durulmamıştır. Bu tür müzelerde koleksiyon, geçmişte donmuş bir sürecin soyutlamasına ev sahipliği yaptığı gibi söz konusu o sürecin bir parçası olan nesnenin bağlamdan yalıtılmış temsili için de kullanılabilir. Bu ise sergilemede bağlamsal kaygılara dikkat edilip edilmeyeceği anlamına gelir.

Gelenek için bağlam, doğal bir ortamdır. Örneğin bir zamanlar, kahve âşksız, meddahsız, Ramazan geceleri Karagözsüz, şenlik yerleri Pişekârsız; tekkeler ozansız, şiirsiz, deyişsiz; evlerin odaları masalsız, sokaklar bilmece-siz, manisiz olmazdı. Bununla birlikte gelenek, kültürel belleğe dönüştüğünde söz, zorlama sonucu ortamın bir parçası haline dönüşür. Kurgulanmışlık ve yapaylık onun karakteri haline gelir.

Kültürel bilginin bağlamından kopartılarak derlenmesi elbette eksik bırakılmış bir araştırma olacaktır. Araştırmacı geçmiş kültürü anlayabilmek için kendi kişisel becerisi nispetinde ve kaynak kişinin hatırlayabildiği ölçüde folklor ürününü kurgulamaya çalışmalıdır³. Geçmiş zamana ait bir gelenekten bahsederken artık iktidarını kaybeden bir gelenekten söz etmiş oluruz. İster bağlamı gözetilerek ister metne odaklanarak yapılmış bir derleme ile kaydedilen kültürel bellek için yeni bağlamlar söz konusu-

dur. Örneğin sözel belleğin bir parçası olan bilmecelerin doğal bağlamları ev, sokak, okul gibi özel ya da kamusal mekânlardır. Doğal ortamında kendini yabancı hissettiği için kültürel belleğe dönüşen geleneği bağlam kaygısıyla doğal ortamlarda yaşatmaya çalışmak bir cenazenin gömülmesine karşı çıkmak kadar abestir. Toplumun içinde bulunduğu sosyo-kültürel değişim sürecinde çoğunluk tarafından anlamlı bulunmadığı için unutilan geleneğin ölmediği varsayılp doğal ortam ve bağlamda canlandırılması, diriltilmesi pek mümkün görünmemektedir. Kısacası gelenek, kültürel belleğe dönüştüğünde kendine gündelik yaşamın doğallığının dışında bağlamlar bulabilir. Bu anlamda müze ve toplumsal yaşamın sürekliliğinden kopmuş gelenekler arasında kurulmuş olan bağı anlamlı kılmak mümkündür. Toplumsal yaşam içinde kendisi için bir yer bulamayan geleneklerin bazıları hatıra gelenekler olarak kendilerine uygun başka bir bağlamda yaşatılmaya değil ama korunmaya çalışılmaktadır.

Folklor hem geleneği hem de kültürel belleği kapsayıcı özel durumu ile kendisine modern dünya surları içinde yeni bir icra mekânı ve dolayısıyla yeni bir bağlam bulmuştur. Can özü alınmış geleneksel yaşamın yeni adresi bu tarihten itibaren sadece Avrupa'da değil bütün dünyada müzelerdir. Zaman mefhumunu zihinlerde biraz daha netleştirmek için iktidarını kaybetmiş, toplumun büyük bir kısmı tarafından unutilanlar sandığında, müzede yerini almış folklor ürünleri UNESCO tarafından "sabitleşmiş folklor" olarak adlandırmaktadır (Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiye Kararı 15 Kasım 1989).

Kültürel bellek kadar geleneği

de kapsayıcı olan folklorun yaşanan günün içinde olan yapısı onun vücudunun atar damarıdır. Ama folklorun nefes alması için geçmişi de içselleştirmesi gerekir. Folklorcuların dünü ve bugünü incelemenin yanı sıra ilgilerini yönelttiği ve onları bir pervane gibi çeken başka bir zaman dilimi daha vardır. Bu ne geçmiş ne şimdi ne de gelecek zaman olarak nitelendirilemeyecek bir zamandır. Bu zaman tam bir arada kalmışlığın görüntülerini verir. Görüntüler aslında bugündense de geçmişe daha yakındır. Şimdiki zamanda geçmişin bir hayali gibidir. Bu zaman “ara zaman” olarak adlandırılabilir.⁴ Zamanın değişim rüzgârlarından nasibini alan gelenekler, yeni gelenlerin baskınlığı ile başa çıkamadığında yerleşir ve yaygın olarak kullanılandan ayrışır. Bunlar toplumun bir kısmı tarafından benimsenmeye devam eden ve daima baskın kültür tarafından tehdit edilen folklor ürünleridir. Arada kalmışlıkları, yeninin onların yakasını bırakmayan tavrından kaynaklanır. **Söz konusu zaman, folklor disiplinin gözünü bir** an bile üstünden ayırmak istemediği gelenekleri içerir. Hatta geldiğimiz son noktada folklor tüm sürdürülebilirlik kurumları ile bu geleneklere ilgi duyar. “Ara zaman gelenekleri” folklorcular tarafından derlenir, arşivlenir. Yaşayan geleneğin son temsilcileri koruma altına alınır. Onlara nesli tükenen canlılara duyduğumuz hüsrana dolu gözlerle bakmamız da onların aslında “ara zaman”da yaşayan kişiliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin UNESCO’nun Yaşayan İnsan Hazinesi listesine aldığı Hayri Dev ara zamanı soluyan bir köy çalgıcısıdır. Çaldığı üç telli sazı ve çam düdüğüyle tüm dünyadan meraklıları kendisine

çeker. Geleneğin son halkası olduğu düşünülen bu Yörük köylüsü aslında ne bugünde ne de geçmişte yaşadığını kendi ağzından anlatır “Gençler bu bölgede orga çok düşkün. Küçümsüyorlar bu sazı. Gıy gıy diyorlar. Orga yeniliyor üç telli sazımız.”⁵

Bu anlamda halk biliminin ve halk bilimi müzelerinin “yaşayan”, “ara zamanlı” ve “sabitleşmiş” (mütekâmilleşmiş - ölü) folklore ürünleri ile ilişkisi söz konusudur. Ancak burada asıl vurgulanmak istenen halk bilimi müzelerinin müzenin bir sürdürülebilirlik kurumu ve dolayısıyla da kültürel bellek mekânı olması nedeniyle asıl ilgisinin “ara zamanlı” ve “sabitleşmiş” folklor ürünlerine yönelik olduğudur.

Bir tesadüf olmanın ötesinde folklor bilimsel ilginin gelişmesiyle folklor ürünlerinin müze mekânına giriş tarihi eşzamanlıdır. Gelenek eski çağlardan beri kültürel belleğe dönüşse de 19. yüzyıldaki gibi kökten dönüşüm geçirdiği görülmüş değildir. Bu dönüşüm sürecinin müzecilik çalışmalarını için önemi 1830’lu yıllardan beri Avrupa’da görülmeye başlanan etnografya müzeleri ve yüzyıl sonunda açılan açık hava müzeleri ile halk bilimi müzeciliğinin doğuşu olmuştur.

Söz konusu halk bilimi müzelerinin koleksiyonlarına bakıldığında bu müze koleksiyonlarının “ara zamanlı” ve “sabitleşmiş” folklore ürünlerine odaklandığı görülür. Daha çok Avrupa’nın **sömürgelerinin kültürel belleğine odaklanan etnografya müzeleri gibi açık hava müzeleri de kendi kültürel belleğini koruduğu müzelerdir. Kültürel bellek bu bağlamda hem “sabitleşmiş” hem de “ara zamanlı” folklore ürünlerini kapsamaktadır.**

Tarihte sosyo-kültürel değişim sırasında ara zamanı kollayan kültürü yaşatma gayretlerinin her dönemde varlığından söz edilebilir. Kültürlerin değişime ayak direme ya da onu kabul anlamında da farklı tutum sergiledikleri bilinen bir gerçektir⁶. Ancak, burada asıl üzerinde durulmak istenen konu ara zamanda yaşayan folklor ürünlerinin sürekliliğini sağlama mücadelesidir. Bu sürekliliği sağlamada yeni olanın baskısını üzerinde hisseden gelenek ona sahip çıkan, onu tercih eden bir halk olmadığında kültürel belleğe doğru giden yolda ilerler. Geleneğin bir kuşaktan diğerine aktarılma niteliği ile ilgili birçok sosyal bilimci hemfikirdir.⁷ **Örneğin** Shils'e göre, geleneğin kesin kıstası insan eylemlerinin düşünce ve muhayyile aracılığıyla yaratılmış olması ve bir kuşaktan diğerine intikal etmesidir (*Gelenek* 110). Gele- neğin yaşamasının onu benimseyecek, tercih edecek olan insan topluluğuna bağlı oluşu "folklorun bağlamından koparılması" tartışmalarına da **ışık tutucu niteliktedir. Folklor ürün- lerinin bağlamından kopartılma- ları genellikle derlemenin ve ilmi değerlendirmelerin metin mer- kezli yapılışına bir tepki olarak doğmuştur. Ancak sonraları kav- ram bir folklor ürününün doğal bağlamından koparılıp başka sos- yal bağlamda sergilenmesi, sunul- ması anlamında bir genişlemeye gitmiştir.** Kültürel belleğe dönüşmesi an meselesi olan ara zaman gelenek- lerinin kendi özgün bağlamından ko- partılıp doğalarına aykırı ortamlara taşındığı vakidir. Ara zaman gelenek- lerinin bağlamlarından koparılarak müzelerde ya da başka yapay ortam- larda kendilerine yer bulmaları aslın-

da halkın yaptığı tercihin istikametini de gösterir niteliktedir. Bu noktada gelenek artık kültürel belleğe dönüş- me yolundadır.

Halk bilimi müzeleri ile geleneğin yani "yaşayan" folklor ürününün do- kuları birbirine uyuşmaz. Bu çok yay- gın bir biçimde müzenin mezar ya da mozele ile kurduğu bağın da bir gös- tergesidir. Halk bilimi müzeleri daha çok sabitlemiş folklor ürünlerini ya da ara zamanlı gelenekleri sergileme- nin yadsınmadığı kurumlardır. Yaşa- yan ve hayatın kendiliğindenliğinin bir parçası olan gelenekleri müzelerde görmek ziyaretçi açısından da heyecan verici değildir. Örnekse folklor ürünle- rinden biri olan masalın değişen sosyal koşullara bağlı olarak ev, köy meydanı, tarla, kahvehane gibi gerek kamusal gerekse özel alanları terk ederek ken- dine yaşayacağı bir başka mekân bul- ması yadrganmamalıdır. Değişen ve sürekli dönüşüm geçiren bir dünyada hatta zamanın geçmiştekine nazaran çok daha hızlı aktığı bu çağda masal anlatma geleneği hem kendiliğinden- lik özelliklerini kaybetmiş hem de do- ğal koşullarda ve gündelik yaşamda icra edilmek yerine sürdürülebilirlik kurumlarının hamiliğinde kendisine yaşatılacak yeni alanlar bulunmuştur.

Sonuç olarak, bellek, gelenek ve müze ilişkisinin halk bilimi müzeci- ği ekseninde değerlendirildiği bu ça- lışmada gelenek ve belleğin sınırları çizilmiş, karşılıklı ilişkileri gözden geçirilmiştir. Buna göre, günümüz- de çoğu kez kültürel bellek yerine de kullanılan gelenek kavramı ile bellek kavramının unutmama-hatırlama, ken- diliğindenlik-yapaylık, koruma-işlev- sellik bağlamında kendi sınırlılıkları **görölmüştür.**

Belleğin aslında sözlük anlamın-

dan da anlaşılacağı gibi gelenekten kopma ile ilgisi onu halk bilimi müzelerinin bir parçası kılmıştır. Bu anlamda halk bilimi müzelerinin modern çağın geçmişi devraldığı kurumlardan biri olarak geleneklerle, yaşayan folklor ürünleri ile ilgilenmediği açıktır. Kısacası gelenek, kültürel belleğe dönüştüğünde kendine gündelik yaşamın doğallığının dışında bağlamlar bulabilir. Halk bilimi müzeleri ekseninde düşünüldüğünde ise bu tür müzelerin “ara zamanlı” ve “sabitleşmiş” folklore ürünlerini sergiledikleri görülür. Müzenin “yaşayan” folklor ürünleri ve/veya geleneği kapsayıcı nitelikte olmaması bu bağlamda dikkate değerdir.

NOTLAR

1 Richard Dorson da folklorun tanımını yaparken folklorun her şeyden önce sözlü olarak yaşadığına değinir. Yayınlanma ise onların, yayılmasına yardım edebilir ama bir masal sadece yayında yaşarsa edebiyat olduğuna ve artık halk ürünü kabul edilemeyeceğini ifade eder (*Folklorun Sahtesi Fabelore* 11).

2 Belleğin, *Felsefe Sözlüğü*nde yer alan tanımları arasında özgün olaylar, olgular ve nesnelere, imge ve fikirler ortada olmadığı zaman onlarla ilgili bilisi ya da malumatı zihinde korumaktan meydana gelen fonksiyon, tanımına yer verilir(142).

3 Kurgulamak burada özellikle seçilmiş bir sözcüktür. Çünkü kendi deneyimlediğimiz olaylarda bile işin içinde eğer bir kamera yoksa duygusal davranıp olayları, kişileri, durumları olduğundan başka değerlendirebiliriz.

4 Çalışmada “ara zamanlı” olarak adlandırılan gelenek ile UNESCO’nun 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde belirttiği somut olmayan kültür ya da kimi zaman “yaşayan miras”(living heritage) olarak da ifade edilen kavramlar anlam olarak birbirine oldukça yakındır. Ancak ara zamanlı gelenek bütüncül, somutu da soyutu da kapsayıcı özelliği ile söz konusu terimden farklı bir anlam taşımaktadır.

5 Güven, Özkan. “UNESCO’nun Yaşayan Hazinesi: Hayri Dev”, 22 Haziran 2008 tarihli Star Gazetesi.

6 Burada belki Lévi Strauss’un top-

lumsal zamansallık yapıları anımsanabilir. Sıcak ve soğuk toplumları tarihsellik etmeninde değerlendirir. Soğuk toplumlarda tarihin etkisi silinmektedir. Tarih bu toplumların hayatında belirleyici değildir. Sıcak toplumlar ise, tarihi içselleştirmiştir. Soğuk toplumlar geleneklerin değişmesi bağlamında çetin cevizdirler. Geçmiş zamandan kopuk değildir.

7 Bu tanımlamalardaki ortak noktaların belirlenmesi için Ziya Gökalp, Dursun Yıldırım, Jan Assmann, Hans Georg Gadamer, Edward Shils’in kaynakçada belirtilen eserlerinden yararlanılmıştır.

KAYNAKÇA

Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Bonnefoy, Yves. *Mitolojiler Sözlüğü*, Ankara: Dost Yayınevi, 2003.

Cevizci, Ahmet. *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, İkinci Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. A. Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 1999.

Dorson, Richard. “Folklor ve Fake Lore” *Folklorun Sahtesi: Fabelore*, çev. Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2007, s.11.

Draaisma, Douwe. *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirler Tarihi*, İstanbul: Metis, 2007.

Gadamer, Hans Georg. *Hakikat ve Yöntem*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.

Güven, Özkan. “UNESCO’nun Yaşayan Hazinesi: Hayri Dev”, 22 Haziran 2008 tarihli Star Gazetesi.

Nora, Pierre. *Hafıza Mekânları* (Çev. M. Emin Özcan), Ankara: Dost Yayınevi, 2006.

Shils, Edward. “Gelenek” *Doğu Batı*, Yıl 7 Sayı:25 Kasım Aralık Ocak 2003-04, s. 101-131.

Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Ziya Gökalp. *Makaleler VII*, haz. A. Çay, Ankara, 1982.

http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/folklor.pdf